

شاهنامه دیموت (ایلخانی)

تألیف :

سید محمود حسینی

سرشناسه : حسینی، سید محمود،
عنوان و نام پدید آور : شاهنامه دموت (ایلخانی) / سید محمود حسینی.
مشخصات نشر : تهران : عطار، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری : ۳۰۰ ص:، مصور (رنگی).
شابک : 978-964-6210-54-7
وضعیت فهرست نویسی : فیا
موضوع : شاهنامه دموت (ایلخانی)
موضوع : تصویرگری کتاب - ایران - قرن ۸ ق.
موضوع : مینیاتور ایرانی - قرن ۸ ق.
موضوع : هنر ایلخانی
رده بندی کنگره : NC ۹۶۰ / ح ۵ ش ۲ ۱۳۸۹
رده بندی دیویی : ۷۴۱/۶۴۰۸۵۵
شماره کتابشناسی ملی : ۰۶۷۹۵۲۱

انتشارات عطار - تهران - میدان انقلاب - خیابان اردیبهشت
تلفن: ۶۶۹۶۴۲۳۷ - فاکس: ۶۶۴۰۹۳۲۳

شاهنامه دموت (ایلخانی)
تألیف : سید محمود حسینی
چاپ اول: زمستان ۱۳۹۲ تهران
تیراژ: ۵۰۰ جلد
چاپ: چاپخانه مهدی

ISBN : 978-964-6210-54-7

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۶۲۱۰-۵۴-۷

با سپاس فراوان از استاد ارجمند جناب آقای دکتر
علی اصغر شیرازی که با راهنمایی‌های خود راهگشای
اینجانب بوده است .

تقدیم به همسر عزیزم

که در تمام لحظات مرا از حمایت و توجه خود بهره مند ساخت
و در بدویش کشیدن بار مشکلات یاری رساند.

همه در جستجوی صبر است و ما در پی معنی
همه حیران این نقشند و ما جویای نقاشیم

سید محمود حسینی

اصفهان - ۱۳۸۹

فهرست مطالب

عنوان

پیشگفتار:	۱۳
مقدمه	۱۵
فصل اول: ایلخانان و مکتب ایلخانی	۱۷
مکتب فرهنگی هنری دوره ایلخانی (۶۳۱-۷۴۷ ه ش)	۱۹
مراکز تولید آثار در دوره ایلخانی، آثار تولید شده و ویژگی ها	۴۶
تبریز اول (دوره ایلخانی)	۴۹
مکتب بغداد	۵۳
فصل دوم: نسخه مصور شاهنامه بزرگ ایلخانی (دموت)	۶۵
معرفی نسخه شاهنامه بزرگ ایلخانی و ویژگی های آن	۶۶
زمینه های بوجود آمدن و زمان به تحریر در آمدن شاهنامه بزرگ ایلخانی (دموت)	۷۲
یاد بود شاهنامه بزرگ ایلخانی	۷۷
مقایسه جامه ها برای تاریخ گذاری «شاهنامه» دموت	۹۲
نقاشان «شاهنامه» بزرگ ایلخانی	۱۰۱
شمس الدین	۱۰۳
عبدالحی، دستیار اصلی و احتمالی	۱۰۷
مُذَهَّب	۱۱۴
سبک رشیدیه	۱۱۵
بازنویسی سرگذشت شاهنامه بزرگ ایلخانی	۱۳۵
شاهنامه بزرگ ایلخانی در دوره قاجار	۱۶۱
بازگشت ادبی در عصر قاجار	۱۶۹
مقایسه نگارگری ایران و نقاشی های شرق دور همزمان با دوره ایلخانی	۱۷۳
ویژگی های منحصر بفرد شاهنامه بزرگ ایلخانی	۱۹۴

فصل سوم: بررسی تعدادی از نگاره های شاهنامه بزرگ

- ایلیخانی ۲۰۳
- بررسی تعدادی از نگاره های شاهنامه بزرگ ایلیخانی ۲۰۴
۱. نگاره رزم اسکندر با کرگدن ۲۰۷
۲. نگاره جنگ بهرام گور و اژدها ۲۱۰
۳. نگاره زاری بهرام گور اسکندر ۲۱۲
۴. نگاره هزیمت قشون هند از برابر جنگجویان آهنی اسکندر ۲۱۷
۵. نگاره رستم و شاد ۲۱۹
۶. نگاره اسارت اردوان بدست اردشیر ۲۲۲
- ۷- نگاره نبرد بهرام گور با گرگ شاخدار ۲۲۴
- ۸- نگاره نبرد اردشیر با بهمن (پسر اردوان) ۲۲۵
۹. نگاره به دار آویختن مانی ۲۲۷
۱۰. نگاره انوشیروان وزیر خود، بزرگمهر را پاداش می دهد ۲۳۰
۱۱. نگاره بازجویی موبدان از زال ۲۳۲
۱۲. نگاره فرار پادشاه کابل از مقابل سپاه فرامرز ۲۳۴
۱۳. نگاره بهرام گور نرسی را به حکومت خراسان نصب می کند ۲۳۶
۱۴. نگاره قتل اسفندیار به دست رستم ۲۳۷
۱۵. نگاره اندر پرسیدن فریدون نسب خود را از مادر ۲۳۹
۱۶. نگاره بهرام گور و گاو روستایی ۲۴۰
۱۷. نگاره غلبه کیخسرو بر دیوها در کاخ بهمن ۲۴۲
۱۸. نگاره تابوت رستم و زواره ۲۴۳
۱۹. نگاره آوردن تابوت ایرج به نزد فریدون ۲۴۵
۲۰. نگاره آگاه شدن سیندخت از کار رودابه ۲۴۶
۲۱. نگاره صورت گشتاسب و آمدن اسفندیار نزدیک او ۲۴۸
۲۲. نگاره بر تخت نشستن اسکندر ۲۵۰

۲۳. نگاره داستان انوشیروان در خانه مهبد ۲۵۱
۲۴. نگاره رزم اسکندر و یارانش با اژدها ۲۵۲
۲۵. نگاره تشییع جنازه اسفندیار ۲۵۴
۲۶. نگاره دیدار اسکندر از شهر برهمنان ۲۵۶
۲۷. نگاره دیوار کشیدن اسکندر در برابر هجوم قوم یاجوج و ماجوج ۲۵۸
۲۸. نگاره مویه فریده ن برای ایرج ۲۵۹
۲۹. نگاره اردشیر و همسرش ۲۶۱
۳۰. نگاره رزم فریدون با اژدها ۲۶۲
۳۱. نگاره رفتن اسکندر به ظلمات از برای یافتن آب حیات ۲۶۳
۳۲. نگاره آمدن زال نزد شاه منوچهر ۲۶۵
- منابع و مأخذ: ۲۹۹

منابع و مأخذ:

اتینگهاوزن، شراتو، بمباچی، هنر سامانی، و غزنوی، ترجمه یعقوب آژند، چاپ اول، انتشارات مولی، ۱۳۷۶.

اتینگهاوزن، ریچارد، یارشاطر، احسان، اوج های درخشان هنر ایران، ترجمه هرمز عبداللّهی روئین پاکباز، انتشارات آگه، پاییز ۱۳۷۹.

اتینگهاوزن، اشپولر، پطروشفسکی، لمبتن مرگان، ایلخانان، ترجمه یعقوب آژند، چاپ اول، انتشارات مولی، تهران ۱۳۸۴.

برند، هیلن، زبان تصویری شاهنامه، ترجمه سید داوود طبایی، انتشارات فرهنگستان هنر، بهار ۱۳۸۸.

بینون، لورنس، ج. و. ی. ویلکینسون، بازیل گری، سیرتاریخ نقاشی ایرانی، ترجمه محمد ایرانمنش، انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۳۶۷.

پاکباز، رویین، نقاشی ایران از دیرباز تا امروز، انتشارات زرین و سیمین، تهران، ۱۳۷۹.

پوپ، آرتور آپهام، سیر و صور نقاشی ایرانی، ترجمه یعقوب آژند، انتشارات مولی، تهران، ۱۳۷۷.

پوپ، آرتور آپهام، آشنایی با مینیاتورهای ایران، بررسی و تحقیق در مورد ریشه هنر مینیاتور (نقاشی ایرانی) و مکتب های مختلف آن، ترجمه حسین نیر، انتشارات بهار، تهران، ۱۳۶۹.

پیرنیا، حسن، (مشیرالدوله)، تاریخ مفصل ایران باستان، شرکت مطبوعات، تهران، ۱۳۳۲.

تجویدی، اکبر، نگاهی به نقاشی ایران از آغاز تا قرن دهم هجری، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، آبان ۱۳۵۲.

جوکار، جلیل، شیوه های رنگ سازی در قلمرو هنر و نقاشی، انتشارات فرهنگستان هنر، تهران، بهار، ۱۳۸۵.

خزائی، محمد، کیمیایی نقش، مجموعه آثار طراحی اساتید بزرگ نقاشی ایران و بررسی مکاتب نقاشی از مغول تا آخر صفوی، چاپ اول، انتشارات حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، انتشارات سپهر، تهران ۱۳۶۸.

خلج امیر حسینی، مرتضی، رموز نهفته در هنر نگارگری، انتشارات کتاب آبان، تهران، ۱۳۸۷.

ریاضی، محمد رضا، طرح ها و نقوش لباس ها و بافته های ساسانی، انتشارات گنجینه هنر، تهران، ۱۳۸۲.

رهنورد، زهرا، تاریخ هنر ایران دوره اسلامی، نگارگری، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، تهران، ۱۳۸۶.

رهنورد، زهرا، تاریخ هنر ایران در دوره اسلامی کتاب آرایی، چاپ اول، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، تهران، بهار ۱۳۸۶.

رابینسن ب. و، تاریخ هنر ایران. هنر نگارگری ایران، ترجمه یعقوب آژند، چاپ اول، انتشارات مولی، تهران ۱۳۷۶.

زکی محمد حسن، تاریخ صنایع ایران بعد از اسلام، ترجمه محمد علی خلیلی، انتشارات اقبال، تهران، ۱۳۶۶.

زکی محمد حسن، تاریخ نقاشی در ایران، ترجمه ابوالقاسم سحاب، انتشارات سحاب، چاپ اول، تهران، ۱۳۲۸، چاپ دوم، تهران، ۱۳۵۶، چاپ سوم، تهران، ۱۳۵۷.

سودآور، ابوالعلاء هنر دربارهای ایران، ترجمه ناهید محمد شمیرانی، چاپ اول، انتشارات کارنگ تهران، ۱۳۸۰.

شراتو، امبرتو، گروبه، ارنست، تاریخ هنر ایران، هنر ایلخانی و تیموری، ترجمه یعقوب آژند، انتشارات مولی، تهران، ۱۳۷۶.

شریدر، اریک و دیگران، دوازده رخ، یاد نگاری دوازده نقاش نادره کار ایرانی، ترجمه یعقوب آژند، انتشارات مولی، تهران ۱۳۷۷.

شریف زاده، سید عبدالمجید، تاریخ نگارگری در ایران، انتشارات، حوزه هنری، تهران، ۱۳۷۵.

شریف زاده، سید عبدالمجید، نامورنامه، ناشر معاونت پژوهشی با همکاری اداره کل موزه ها، تهران، ۱۳۷۰.

ضیاء پیور، حلیل، آشنایی با رنگ آمیزی در آثار هنری ایرانیان از کهن ترین زمان تا دوره صفویه، انتشارات اداره کل نگارش وزارت فرهنگ و هنر به مناسبت جشن فرهنگ و هنر، تهران، آبان ۱۳۵۳.

فون کال، هور توس، جنگ سواران، در هنر ایرانی و هنر متأثر از هنر ایرانی در دوره پارت و ساسانی، ترجمه فرامرز نجد سمیعی، انتشارات نسیم دانش، تهران، ۱۳۷۸.

قدیانی، عباس، تاریخ فرهنگ و تمدن ایران در دوره مغول، چاپ اول، انتشارات فرهنگ مکتوب، تهران، ۱۳۸۴.

عکاشه، ثروت، هنر اسلامی، ترجمه سید غلامرضا تهامی، حوزه هنری، تهران، ۱۳۸۰.

کن بای، شیلا، نگارگری ایرانی، ترجمه مهنار شایسته فر، چاپ اول، انتشارات موسسه مطالعات هنر اسلامی، تهران، ۱۳۸۱.

کریم زاده تبریزی، محمد علی، احوال و آثار نقاشان قدیم ایران، انتشارات مستوفی، تهران، ۱۳۷۶.

کن بای، شیلا، نقاشی ایرانی، ترجمه مهدی حسینی، انتشارات دانشگاه هنر، تهران، ۱۳۷۸.

کریستینسن، آرتور، ایران در زمان ساسانیان، ترجمه رشید یاسمی، چاپ اول، انتشارات صدای معاصر، تهران، ۱۳۷۸.

کورکیان، سیکر، باغهای خیال، هفت قرن مینیاتور ایران، ترجمه پرویز مرزبان، انتشارات فرزانه، تهران، ۱۳۷۷.

کونل، ارنست، هنر اسلامی، ترجمه یعقوب آریانند، انتشارات مولی، تهران ۱۳۷۷ کونل ارنست، هنر اسلامی، ترجمه یعقوب آژند، انتشارات مولی، تهران ۱۳۷۷

گودرزی، مرتضی، تاریخ نقاشی ایران از آغاز تا عصر حاضر، تهران، ۱۳۸۴

گری، بزیل، نقاشی ایرانی، ترجمه عربعلی شروه، انتشارات عصر جدید، تهران، ۱۳۶۹.

گراور، اولگ، مروری بر نگارگری ایرانی، ترجمه مهرداد وحدتی دانشمند، انتشارات فرهنگستان هنر، تهران، ۱۳۸۳.

گراور، اولگ، شکل گیری هنر اسلامی، ترجمه مهرداد وحدتی دانشمند، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ۱۳۷۹.

لوئی هامبی، مونره دو ویلار، گفوریدن کرت، هنر مانوی و زردشتی، ترجمه یعقوب آژند، انتشارات مولی، چاپ فارابی، تهران، ۱۳۷۶.

محمد پناه، بهنام، کهن دیار، انتشارات سوزان، تهران ۱۳۸۶. میر سعیدی، نادر، ایران باستان، دفتر پژوهش های فرهنگی، چاپ نیل، تهران، ۱۳۸۲.

مقدم اشرفی م.، همگامی نقاشی با ادبیات در ایران، ترجمه روین پاکباز، انتشارات نگاه، تهران، ۱۳۶۷.

نگارگری ایرانی، مجموعه بحث های کنفرانس نگارگری ایران، انتشارات انجمن هنرهای تجسمی، بهار ۱۳۷۳.

نگره، فصلنامه تحلیلی پژوهش دانشکده هنر دانشگاه شاهد تهران، سال اول، شماره یک، پاییز و زمستان ۱۳۸۴.

مقدمه

طراحی و نقاشی، در ایران که قدمت آن را می توان تا چهار هزار سال پیش از میلاد مسیح (طراحی بر روی سفال های پیدا شده در تمدن جیرفت) رجوع داد، دارای پیشینه ای کهن است و طراحی به طور مداوم در پیکره تراشی، حجاری، نقوش ظروف، نقاشی و تصویرسازی کتاب و... مورد استفاده قرار گرفته، که در هر دوره با توجه به مبادلات فرهنگی و هنری با سایر کشورها، تحت تأثیر این تمدنها بوده، اما هیچ گاه روح ایرانی خود را از دست نداده و پیوسته دارای منش و شخصیت ایرانی بوده است.

با توجه به نبوغ و استعداد هنرمندان ایرانی در ادوار گذشته، آنچه امروزه از این گوهر گرانبها به جای مانده، یاد آور ذوق سلیم و استعداد بیمانند این هنرمندان بوده است. هنرمندان گمنامی که حتی نام و نشانی نیز از بعضی آنها در دست نیست ولی شاهکارهای بی مانند شان برای ما به یادگار مانده است. در این بین نقاشی و کتاب آرایی از هنر های مورد علاقه ایرانیان بوده و به علت صدمه هایی که در طول تاریخ بر پیکره این هنر زده شده، سرآغاز این هنر برایمان نامشخص می نماید. مستندات تاریخی صحنه بر وجود هنر نقاشی در دوره های قبل از اسلام در ایران دارند اما آنچه امروزه پی گیری آن برایمان میسر است به دوره سلجوقی و ایلخانی مربوط می گردد.

در این میان شاهنامه بزرگ ایلخانی (دموت) که یکی از شاهکارهای هنر ایران در عهد ایلخانی است، دارای خصوصیات و ارزشهایی است که با وجود تورق نگاره های این نسخه، ویژگی های مشابه در بعضی نگاره ها، احتمال اجرای آنها را بوسیله شخصی خاص افزایش می دهد و می توان اجرای این نگاره ها را به مرکزی وابسته به حکومت و تحت سرپرستی استادانی خبره دانست.

با بررسی های به عمل آمده و مطالعات تصویری نقاشی های دوره بغداد سلجوقی، ایلخانی و تیموری و مقایسه ضمنی آنها سیر پیشرفت و تکامل این نقاشی ها را شاهد هستیم. در این زمان نسخه های متنوعی از شاهنامه به تصویر در آمده است که خصوصیات کاملاً متفاوتی دارند و در این بین مراکز مهمی همچون شیراز و تبریز و بغداد کاملاً برجسته هستند و با حمایت هایی که از هنرمندان این مراکز توسط حاکمیت وقت می شده است، شاهد بوجود آمدن شاهکارهایی در نقاشی ایران هستیم که در نوع خود بی نظیراند. شاهنامه بزرگ ایلخانی یکی از نمونه های برجسته هنر کتاب آرای و نقاشی ایران در دوره ایلخانی محسوب می گردد. در این نسخه، تصاویر و نقاشی های متنوع در شیوه اجرا دیده می شود که تا قبل از آن شاهد اینگونه به تصویر کشیده شدن تصاویر در نسخه های خطی نبوده ایم. توجه و اهمیت دادن در به تصویر کشیدن عواطف و احساسات انسانی در نقاشی، که در این نسخه به طور خاص به آن پرداخته شده است دست آوردی کاملاً جدید است. ورود عناصر چینی و بیزانسی به تصاویر این شاهنامه و قطع متفاوت و نیز یکدستی و دارا بودن عناصر مشابه در برخی از نگاره ها حاکی از نظارت واحد بر تولید این نسخه می باشد که در ادامه به آن خواهیم پرداخت. تحقیقات در این باب کم بوده و عموماً به نوشته های اندکی باز می گردد که محققان خارجی و ایرانی در مورد این اثر ارزشمند نوشته اند و این بر مشکلات تحقیق افزود.

سید محمود حسینی

پیشگفتار:

با توجه به اهمیت تحقیق درمورد موضوع نقاشی و تصویرگری کتاب دردوره ایلخانی، به عنوان مقطعی بسیارمهم و حیاتی درنقاشی ایرانی، این کتاب تنظیم وجمع آوری گردید تا شاهنامه بزرگ ایلخانی را که به عنوان یکی از شاهکارهای بزرگ دوره ایلخانی است، معرفی نماید. در این بین با توجه به جداسازی نگاره ها از نسخه اصلی و همینطور فروش این نگاره ها بوسیله دلال معروف وصاحب اثر(دموت) به موزه ها و مجموعه داران سراسر دنیا، کار تحقیق بسیارمشکل گردید. نمونه های تصویری این شاهنامه از بین دهها کتابی که به طورخلاصه وجزئی به موضوع نقاشی ایران پرداخته اند جمع آوری و تنظیم گردید. باتوجه به کیفیت نامطلوب نگاره های چاپ شده درکتاب ها و همینطور عدم وجودمطلب و تصویری باارزش درکلیه منابع(اعم از اسنادی ورایانه ای) موجود، اینجانب تمام سعی خود را درجمع آوری تصاویر و نوشته های قابلقبول و تطبیق و بررسی آنها با دیگر نسخه ها جهت صحت و سقم آن بکارگرفتم و سعی بر آن شد تا تحقیقات و پژوهشهای پراکنده ای را که در رابطه با نسخه ارزشمند شاهنامه بزرگ ایلخانی انجام شده، جمع آوری گردد تا مورد استفاده دانشجویان و محققین قرار گیرد. در اینجا از استاد ارجمند جناب آقای دکتر یعقوب آژند که در این زمینه ترجمه های ارزشمندی انجام داده اند و اینجانب با ذکر منبع از آنها استفاده نموده ام تشکر و قدردانی می نمایم.

سید محمود حسینی